

LUDWIK FREY
Instytut Botaniki
im. Władysława Szafera
Polska Akademia Nauk
ORCID: 0000-0002-4576-5387

DOI: 10.4467/12311960MN.24.010.20003

Drzewo kary Judasza

Judas's tree of punishment

Summary

Mentions about the death of Judas Iscariot, presented as a negative figure because of handing Jesus over to death, can be found in the Holy Scriptures, in the Gospel of St. Matthew and in the Acts of the Apostles, as well as in biblical literature. According to the most widespread opinion, the apostle committed suicide by hanging himself on a tree whose name was not specified. Apocrypha, various legends and tradition mention representatives of at least seven genera of trees, which, incidentally, have medicinal properties, although it is difficult to pinpoint the species. In an attempt to determine it, selected trees were presented and the possibilities of using them as a tool for the execution of Judas were discussed, discussing in turn: the size and shape of the tree, its area of occurrence and symbolism.

Słowa kluczowe: apokryfy, Biblia, figowiec pospolity, Judasz, legendy, symbolika, wierzba, wierzenia

Keywords: apocrypha, beliefs, Bible, common fig, Judas, legends, symbolism, willow

Judasz

Judasz Iskariota, jeden z uczniów i apostołów Jezusa, zawsze wymieniany jako ostatni w tym szacownym gronie, jest przedstawiany w Nowym Testamencie jako postać negatywna z powodu zdrady i wydania na śmierć Mistrza. Nazywany złodziejem, synem zatracenia, zdrajcą działającym za podszeptem szatana, a sam Jezus powiada, że lepiej byłoby, aby się nie narodził (J 13,18 i 26: Łk 22,3)¹.

¹ Wszystkie cytaty: *Pismo Święte Starego i Nowego Testamentu. Biblia Tysiąclecia*, wyd. IV, Pallotinum, Poznań 1991.

W Nowym Testamencie jest wymieniany 26 razy, a jeśli wliczyć różnego rodzaju aluzje, to nawet 36, a jednak niewiele można powiedzieć o nim samym. Był synem Szymona zwanego Iszkarjotą. Jeśli słowo to odnosi się do miejscowości Karioth, to byłby jedynym apostołem nie pochodzącym z Galilei. Przydomek można też wywodzić od aramejskiego słowa *iszkarja*, czyli „fałszywy” lub „kłamca”. Zakrawa to na swego rodzaju ironię w zestawieniu z imieniem apostoła, jako że greckie Judasz pochodzi od hebrajskiego Jehuda (skrót od Jehud-el, co znaczy m.in. „godny czci”, od czasownika *judah*: „czcić”, „wielbić”). Są też inne tłumaczenia słowa „Iszkarjot”. Na przykład, że Judasz należał do radykalnego ugrupowania zelotów, zwanego sykaryjczykami. Widać tu podobieństwo foniczne słów „Iskariota” i greckiego *sikarios* (sykaryjczyk), od nazwy krótkich sztyletów *sica*, używanych do pozbycia się politycznie niewygodnych wrogów, zwłaszcza zdrajców, donosicieli i rzymskich okupantów. Jednakże jest to mało prawdopodobne, ponieważ sykariusze odłączyli się od zelotów ok. 50 r. po Chr., a szczególnie ich aktywność zwłaszcza w Palestynie i w Egipcie, przypadła na lata 66–73 po Chr.²

Nie znamy jego wyglądu zewnętrznego. W apokryfach, legendach i opowieściach w charakterystyce Judasza przeważają cechy uważane za negatywne, niekiedy ośmieszające: haczykowany nos oraz grube wargi, rude włosy i ostro zakończona („kozia”) broda, szaty koloru czarnego (symbol potępienia, grzechu i szatana, łączony z pesymizmem i nieszczęściem) lub żółtego (symbol zdrady, egoizmu, gniewu, zazdrości, złych zamiarów) oraz szybkie i nerwowe ruchy; zaś atrybuty Judasza to: kruk, czarny kot, żaba, a nade wszystko sakiewka, jako symbol zachłanności i lichwy, na przedstawieniach malarskich zwykle woreczek w kolorze złotym³.

W apokryfach postać Judasza pojawia się dopiero od IV w. po Chr. Opowieści te dotyczą zarówno jego dzieciństwa, np. *Arabska Ewangelia dzieciństwa*, jak też innych okresów i wydarzeń z życia tego apostoła, np. *Ewangelia Gruzińska* (o zdradzie Judasza), *Złota legenda*, *Ewangelia Nikodema* lub etiopska *Księga koguta* (o jego śmierci)⁴.

² M. Starowieyski (red.), *Apokryfy Nowego Testamentu. Apostołowie cz. 2*, Wydawnictwo WAM, Kraków 2007, s. 880–881; P.C. Bosak, *Postacie Nowego Testamentu. Słownik – Konkordancja*, W Drodze – Bernardinum, Poznań–Pelplin 1996, s. 417; R. Bobkier, P. Herman, *Sicarii Józefa Flawiusza. Przednowocześni terroryści czy mit założycielski współczesnego Izraela?*, „Res Polticae” 2021, t. 13, s. 155–180.

³ Por. S. Kobieliński, *Ikonaografia zdrady i śmierci Judasza. Starożytność chrześcijańska i średniowiecze*, Apostolicum, Ząbki 2005, s. 79, 159–160.

⁴ M. Starowieyski (red.), op. cit., s. 881–932.

Opis zdrady i wydania na śmierć Jezusa znajdziemy w trzech ewangeliiach: św. Mateusza (Mt 26, 14-16,21-25,45-50), św. Marka (Mk 14, 10-11,18-21,41-46) i św. Łukasza (22, 3-6,21-23,47-48).

Natomiast sama śmierć Judasza jest opisana bardzo lakonicznie w Nowym Testamencie⁵, o wiele barwniej zaś w apokryfach, a szczególnie w legendach, podaniach i opowieściach ludowych.

Pytanie, czy jej powodem było powieszenie, czy może upadek ze skutkiem śmiertelnym, zapewne z dużej wysokości, wciąż pozostaje bez zadowalającej odpowiedzi⁶. Przyjmujemy najbardziej rozpowsechnioną opinię, że Judasz powiesił się, prawdopodobnie na drzewie, jako że we wspomnianych pismach najczęściej właśnie o takiej śmierci jest mowa⁷.

Drzewa

Tym samym zostaje nakreślony botaniczny cel naszych dociekań – wskazanie/określenie drzewa, które „pomogło” zdrajcy Jezusa w popełnieniu samobójstwa lub – mówiąc wprost – było jego katem. W oparciu o wspomniane pozycje literatury można stwierdzić bardzo ogólnie, że prawdopodobnie byli to przedstawiciele siedmiu rodzajów: dzikiego bzu, jarząbu, topoli, wierzby, judaszowca, figowca i daktylowca.

Natomiast niełatwo określić gatunek. Pozostając wciąż w sferze domniemań, wytypowano siedmiu przedstawicieli tych rodzajów: bez czarny (*Sambucus nigra*), jarząb pospolity (*Sorbus aucuparia*), topola osika (*Populus tremula*), wierzba biała (*Salix alba*), judaszowiec południowy (*Cercis siliquastrum*), daktylowiec właściwy (*Phoenix dactylifera*) i figowiec pospolity (*Ficus carica*)⁸.

⁵ Mt 27,3-10: „Rzuciwszy srebrniki ku przybytkowi, oddalił się, potem poszedł i powiesił się”; Dz 1,15-20: ¹⁵Wtedy Piotr [...] tak przemówił: ¹⁶ „Bracia, musiało wypełnić się słowo Pisma, które Duch Święty zapowiedział przez usta Dawida o Judaszu. ¹⁸ Za pieniądze, niegodziwie zdobyte, nabył ziemię i spadłszy głową na dół, pękł na pół”.

⁶ W średniowieczu wiszący Judasz przedstawiany był często z rozprutym brzuchem; uważano, że jego dusza nie mogła opuścić ciała przez usta, uświęcone przez dotyk Jezusa podczas pocałunku, dlatego diabeł rozciął brzuch Judasza, aby wyrwać jego duszę. J. Seibert, *Leksykon sztuki chrześcijańskiej. Tematy, postacie, symbole*, Wyd. Jedność, Kielce 2007, s. 146-147.

⁷ Na przykład w *Złotej legendzie i Ewangelii Nikodema* oraz *Księdze koguta*, w której czytamy, że po odmowie przez kapłanów przyjęcia 30 srebrników „był tym tak udęczony, że poszedł pod drzewo, przywiązał doń sznur, powiesił się i umarł w piekle na wieki wieków”. M. Starowiejski (red.), op. cit., s. 883, 910, 931.

⁸ Niemal każdy z omawianych gatunków ma pewne właściwości lecznicze, których nie omawiano, gdyż zagadnienia te nie należą do zasadniczego wątku rozważań.

Końcowy etap dociekań to próba ustalenia, który spośród wymienionych gatunków można z największą dozą prawdopodobieństwa uznać za „drzewo kary”.

O czterech gatunkach nie ma mowy w Biblii (a jedynie w podaniach i legendach). Są to: bez czarny, jarzab pospolity, topola osika i judaszowiec południowy. Natomiast daktylowiec właściwy, wierzba biała i figowiec pospolity są w Biblii wymienione.

Obecność lub nieobecność w Piśmie Świętym nie może być, rzecz jasna, kryterium pozwalającym na wytypowanie egzekutora. Ponieważ do opisywanych wydarzeń doszło w południowej części Ziemi Świętej, w okolicy Jerozolimy, należało wziąć pod uwagę przede wszystkim gatunki, które tam właśnie występowały. Zatem dla wszystkich wytypowanych gatunków trzeba było określić ich rozmieszczenie geograficzne, zwłaszcza na terenie Izraela.

Czy można powoływać się na współczesne dane dotyczące rozmieszczenia, skoro wypadki, o których mowa, zaszły przed dwoma tysiącami lat? Oparto się na opinii autorytetu w tej dziedzinie, znakomitego znawcy flory Ziemi Świętej, Michaela Zoharego (1898–1983), który stwierdził, że ogólne warunki klimatyczne tego obszaru w zasadzie nie zmieniły się przez ten czas, a zatem flora i roślinność nie uległy poważniejszym zmianom⁹.

Starano się też ocenić, czy dane drzewo nadawało się pod względem morfologicznym (rozmiarów i pokroju) jako narzędzie kary i to nie tylko z użyciem sznura, gdyż bywało, że popełniano samobójstwo lub wieszano kogoś, wykorzystując dwie rozwidlające się gałęzie, zwane po łacinie *furca*, pomiędzy którymi umieszczano szyję człowieka, co było sposobem – mówiąc brutalnie – łatwiejszym¹⁰.

Bardzo istotne okazały się informacje dotyczące związku śmierci Judasza z wytypowanymi gatunkami, a wypływające z ich symboliki oraz te zawarte w podaniach, opowieściach i wierzeniach; były one nierzadko punktem wyjścia do dalszych rozważań.

⁹ Cyt. za: Z. Włodarczyk, *Rośliny biblijne. Leksykon*, Wyd. Instytut Botaniki PAN, Kraków 2011, s. 9.

¹⁰ M. Michalska-Suchanek, *Mit Judasza-samobójcy. Czytając opowiadanie Leonida Andriejewa „Judasz Iszkariot”*, Instytut Mikołowski, Mikołów 2013, s. 99–100.

Charakterystyka gatunków typowanych na „drzewo kary”

Bez czarny (*Sambucus nigra* L.) kalinowate (Viburnaceae Raf.)¹¹

Morfologia i rozmieszczenie

Zwykle wysoki krzew, o wiele rzadziej drzewo do 10 m wysokości. Pędy prosto wzniesione, z łukowato odginającymi się odgałęzieniami bocznymi. Drewno dość miękkie i łatwo łupliwe, o niewielkiej wytrzymałości i trwałości; np. w *Dykcyonarze roślinnym* czytamy: „Rośnie krzewisto i gęsto do różnej wysokości. Drzewo jest kruche, a gałęzie pełne miękkiego rdzenia”¹².

Pierwotny zasięg występowania tego gatunku jest trudny do ustalenia. Rozpowszechniony w zachodniej i centralnej Europie, od Szkocji i Skandynawii na północy (północna granica zasięgu), po Sycylię i środkową Grecję na południu, rośnie też w Azji i w północnej Afryce oraz na Azorach (wszędzie tam prawdopodobnie uprawiany). Dalej na wschód występuje w Turcji, na Bliskim Wschodzie, w Iraku, w północnym Iranie i w kilku regionach w Indiach. Naturalne występowanie gatunku na północy ograniczają niskie temperatury październik uniemożliwiający zawiązanie nasion (granica zasięgu jest zbliżona do przebiegu izotermy średniej temperatury w październiku – 7,2°C)¹³.

W Izraelu gatunek rzadki, stwierdzony na północy kraju, w górnej i dolnej Galilei, na górze Karmel, na wschodzie w Ammonie, a na południu tylko nielicznie w Górach Judzkich¹⁴.

Symbolika, wierzenia i legendy

Roślina uważana zarówno za dobrą, jak i złą. Jeszcze 100 lat temu ludność wiejska okazywała szacunek dla wybranych osobników bzu czarnego i chroniła te, które rosły w pobliżu domu. W Czechach i na Słowacji niegdyś dawano narzeczonej dwie sadzonki bzu czarnego; posadzone przed domem i za stodołą miały chronić przez złymi mocami i być miejscem przebywania dobrych duchów. Podobno zwyczaj uchylania kapelusza przed krzewem starego bzu czarnego, zakaz ścięcia oraz praktykowane niegdyś składanie podarków pod jego grubymi pniami przetrwały tu i ówdzie do dzisiaj, choć w nieco zmienionej

¹¹ Klasyfikacja roślin według: WFO Plant List/ World Flora online, <https://www.worldfloraonline.org/> [dostęp: 2.02.2024].

¹² <http://www.encyklopedia.laspolskie.pl/doku.php?id=d:drewno-bzu-czarnego> [dostęp: 6.12.2020]; K. Kluk, *Dykcyonarz roślinny*, t. 3, w Drukarni Xieży Piarów, Warszawa 1811, s. 52.

¹³ M.D. Atkinson, E. Atkinson. *Sambucus nigra* L., „Journal of Ecology” 2002, t. 90, s. 895–923.

¹⁴ <https://flora.org.il/en/plants/SAMNIG/> [dostęp: 20.11.2022].

formie¹⁵. Huculi nazywali ducha siedzącego pod bżowym korzeniem poczciwym stróżem domowym *dido* lub *diduch*¹⁶.

Na krzew ten „przenoszono”, za pomocą odpowiednich zaklęć, choroby i inne niedomagania. Z tego powodu nie wolno było np. palić bzu, bo „zamówione” w każdej gałązce choroby przejdą na podpalacza (np. okolice Chełmna). Bez czarny stał na straży nierozzerwalności małżeństwa. W niemieckojęzycznej strefie językowej znane jest przysłowie: „Kto nosi przy sobie czarny bez, zapobiega złamaniu wierności małżeńskiej” (*Wer Holunder bei sich trägt, schreckt vor Eherbruch zurück*)¹⁷. Drzewu przypisywano właściwości apotropieczne. W Wielki Piątek zakładano jego gałązkami skoble do stajni, by czarownice nie odjęły krowom mleka, a zielone gałązki zatykano w strzechy chat, aby uchronić się przed różnorodnymi złymi wpływami¹⁸.

Wedle innych opinii czarny bez stał się drzewem szkodliwym, a nawet wręcz diabłem (sic!) od czasu, gdy powiesił się na nim Judasz. Opowieść tego rodzaju znajdziemy np. w *Podróżach* Johna Mandevillea (dzieło powstało we Francji w latach 1356–1357, a jego angielska wersja datowana jest na ok. 1375 r.). Autor twierdził, że w pobliżu sadzawki Siloe rosło drzewo czarnego bzu, na którym powiesił się Judasz. Dwa wieki później flamandzki jezuita Cornelius á Lapide (1567–1637) także był zdania, że Judasz zawisł na drzewie czarnego bzu (*sambuco*), które nadaje się do powieszenia, ponieważ... jest twarde, nie wydaje owoców, a także dlatego, że należy do drzew nieszczęśliwych, gdyż wieszano na nich skazańców¹⁹.

Również w ludowych wierzeniach znajdziemy wiele negatywnych epitetów dotyczących tego drzewa. Zatem ponieważ pod krzewem dzikiego bzu siedzi zły duch, nie można go wykopywać ani wycinać, bowiem naruszenie korzeni drzewa grozi np.: paralizem, gościcem, złamaniem lub uschnięciem ręki albo plagami ogólnymi – pomorem

¹⁵ M. Styczyński, *Zielnik podróżny. Rośliny w tradycji Karpat i Bałkanów. Przewodnik alternatywny, wprowadzenie do etnobotaniki*, Ruthenus, Krosno 2012, s. 32–33.

¹⁶ M. Kujawska, Ł. Łuczaj, J. Sosnowska, P. Klepacki (red.), *Rośliny w wierzeniach i zwyczajach ludowych. Słownik Adama Fischera*, Polskie Towarzystwo Ludoznawcze, Wrocław 2016, s. 80–81.

¹⁷ S. Kobielius, *Florarium christianum. Symbolika roślin – chrześcijańska starożytność i średniowiecze*, Wyd. Benedyktynów, Tyniec 2006, s. 50.

¹⁸ M. Kujawska, Ł. Łuczaj, J. Sosnowska, P. Klepacki (red.), op. cit., s. 80–81.

¹⁹ John Mandeville (pseudonim przypisywany Francuzowi Janowi de Langhe), przypuszczalnie autor słynnego w XIV w. pamiętnika z podróży „dokoła świata”; był przekładany na wiele języków. W Polsce przetłumaczony i wydany w XXI w. S. Kobielius, *Florarium christianum*, op. cit., s. 51.

bydła lub powodzią. Wiadomo też, że na miejscu wyciętego bzu nic się nie urodzi i nie można tam stawiać domu, bo to siedlisko diabła²⁰. Na domiar złego, na czarnym bzie wyrasta niekiedy grzyb uszak bżowy [*Auricularia auricula-judae* (Bull.) Quél.] z rodziny uszakowatych (*Auriculariaceae*), zwany judaszowym uchem lub uszakiem judaszowym²¹.

Jeśli chodzi o sferę religijną, to np. zdaniem francuskiego benedyktyna, Piotra Berchoriusza (ok. 1290–1362), czarny bez jest symbolem grzechu i hipokryzji. W niektórych apokryfach można znaleźć twierdzenia, jakoby krzyż Chrystusa był wykonany z czarnego bzu²².

***Jarząb pospolity* (*Sorbus aucuparia* L. emend. Hedl) różowate (Rosaceae Juss.)**

Morfologia i rozmieszczenie

Drzewo o delikatnej budowie, dość cienkim pniu i prześwitującej koronie lub krzew; w młodości rośnie szybko, potem wolniej, osiąga 15–20 m wysokości. Konary proste, ukośnie wzniesione. Dolne gałęzie czasami się zwieszają. Drewno jest średnio twarde i gęste, elastyczne, mało łupliwe, nie należy do bardzo trwałych²³.

Gatunek występuje w Europie od skrajnie północnych regionów (Islandia, Fennoscandia, Rosja) po obszary południowe kontynentu (Hiszpania, Włochy, Bałkany), gdzie rośnie tylko w wyższych położeniach, a na wschód sięga od Azji Mniejszej po Syberię i północne Chiny.

Na Bliskim Wschodzie notowany tylko z Libanu i Syrii. Na terenie Izraela jarząb pospolity **nie** występuje²⁴.

Symbolika, wierzenia i legendy

W apokryfach brak informacji o jarzombie pospolitym, zwanym zwykle jarzębiną, jako o „drzewie judaszowym”. Nie brakuje ich natomiast w podaniach i opowieściach ludowych. W Polsce, w nie-

²⁰ M. Kujawska, Ł. Łuczaj, J. Sosnowska, P. Klepacki (red.), op. cit., s. 80.

²¹ https://pl.wikipedia.org/wiki/Uszak_bzowy [dostęp: 3.05.2021].

²² S. Kobieliński, *Florarium christianum*, op. cit., s. 50–51.

²³ <http://www.encyklopedia.laspolskie.pl/doku.php?id=j:jarzab-pospolity> [dostęp: 7.12.2020].

²⁴ J. Pokorny, *Drzewa znane i mniej znane*, Polska Oficyna Wydawnicza „BGW”, Warszawa 1992, s. 92; G. Caudullo, E. Welk, J. San-Miguel-Ayanz, *Chorological maps for the main European woody species*, „Data in Brief” 2017, nr 12, s. 662–666. DOI: 10.1016/j.dib.2017.05.007.

których regionach (na ziemi gorlickiej, we wschodniej części białostockizny) zanotowano informacje o zakazie wycinania jarzębiny; także na Polesiu grzechem było ścięcie jarzębiny, bo jest to – twierdzono – kobieta zaklęta w drzewo. Niekiedy zakaz ten wynikał z powodu uznania jarzębiny za drzewo „diabelskie” – bo na nim powiesił się Judasz, dlatego lepiej je omijać. W Beskidzie Śląskim nie zalecano używania drewna jarzębiny zwanej tam *skoruszniakiem* do wyrobu czerpaków pasterskich, bo: „skoruszniak gorzki, żre w karku [pali w gardle], nie patrzy się ku czerpakom, bo mlyko złe”; prawdopodobnie gorycz jagód, która miała być skutkiem powieszenia się na tym drzewie Judasza, została przeniesiona na drewno. W Niemczech również wiązano jarzębinę z Judaszem, wyrosła bowiem na jego zwłokach; nie przynoszono jej gałązek do domu, aby nie sprowadzić nieszczęścia. W dawnych podręcznikach przyrodniczych bywała nazywana „judaszowym drzewem”. Zaś na słowackim Spiszu, w Beskidzie Sądeckim i Niskim jedną z nazw jarzębiny jest właśnie... „judas”²⁵.

Z drugiej strony jarzębina bywała otaczana szacunkiem jako drzewo ludziom przychylne, jak np. wśród Słowian wschodnich (szczególnie na Białorusi), gdzie zakazywano wycinania jarzębin. W Irlandii wierzono, że warunkiem dostania się na „tamten” świat jest skosztowanie jagód Jarzębiny Wiedzy i Natchnienia. Według starej islandzkiej sagi „Eddy” bóg Thor uratował się przed utonięciem w rwącym strumieniu, chwytając się gałęzi jarzębiny rosnącej nad brzegiem i dlatego nazywano ją „pomocnikiem Thora”²⁶. Dość rozpowszechnione było mniemanie o apotropaicznej mocy jarzębiny, m.in. w Anglii, Szkocji (gdzie noszono drewnienka jarzębinowe jako amulety), w Niemczech i na półwyspie Skandynawskim. W Polsce, na Podhalu, jarzębina była używana w magii pasterskiej. Kij z jarzębiny poświęcony 15 sierpnia, do tego „okurzony” dymem również poświęconego ognia służył bacy do odpędzania złych mocy od owiec²⁷.

²⁵ M. Kujawska, Ł. Łuczaj, J. Sosnowska, P. Klepacki (red.), op. cit., s. 168–169; T. Dunin-Karwicka, *Drzewo na miedzy*, Wyd. Naukowe UMK, Toruń 2012, s. 105–109.

²⁶ *Na początku było drzewo. Magiczne, lecznicze i smakowe właściwości drzew*, Baobab, Warszawa 2011, s. 213–214; T. Dunin-Karwicka, op. cit., s. 104–105.

²⁷ U. Janicka-Krzywda, K. Ceklarz, *Czary góralskie. Magia Podtatrzarza i Beskidów Zachodnich*, Wydawnictwo TPN, Zakopane 2014, s. 62–63; T. Dunin-Karwicka, op. cit., s. 109.

Topola osika (Populus tremula L.) wierzbowate (Salicaceae Mirb.)

Morfologia i rozmieszczenie

Drzewo o smukłym pokroju, osiąga wysokość do 30–35 m. Pień wysoki, prosty, zaznacza się niemal do wierzchołka (do wysokości ok. 20 m bez gałęzi)²⁸ (il. 1). Drzewo szybko rosnące, lecz krótkowieczne (rzadko dożywa 100 lat)²⁹. Pisał o tym już ks. Kluk: „Pień rośnie sporo, i pospolicie do 30. roku już urosł zupełny, nie trwa nad lat 60. Drewno iest białe, miękkie, pulchne”³⁰. Charakterystyczną cechą osiki są drżące liście, co znalazło oddźwięk nawet w nazwach, jakimi obdarza(ło) się to drzewo.

Il. 1. *Populus tremula*, pień. Foto W. Frey

Gatunek euroazjatycki, szeroko rozprzestrzeniony. Występuje w północnej Afryce, całej Europie (od Islandii) aż po 70° szer. płn. oraz w Azji Wschodniej. Notowana także w północno-zachodniej Afryce³¹.

Topola osika **nie** występuje na terenie Izraela. Najbliższe stanowiska znajdują się w Libanie i Syrii³².

Symbolika, wierzenia i legendy

*Topola*³³ osika, często przeklinana, nie lubiana i wyśmiewana, sprawczyni wielu nieszczęść. Podsunęła Kainowi swoją gałąź jako

²⁸ Obserwacje własne.

²⁹ Na początku było drzewo..., op. cit., s. 394.

³⁰ K. Kluk, *Dykcjonarz roślinny*, t. 2, 1808, s. 219–220.

³¹ G. Caudullo, E. Welk, J. San-Miguel-Ayanz, op. cit., s. 662–666.

³² https://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/1/10/Populus_tremula_range.svg [dostęp: 20.12.2022].

³³ *Topola* została uznana podczas rewolucji francuskiej w XVIII w. za drzewo wolności, zapewne wskutek słabej znajomości łaciny przez rewolucjonistów, bowiem po łacinie „topola” i „lud” pisze się tak samo, ale akcentowanie tych słów, a więc i wymowa, są różne: topola – *pópulus* i lud – *popúlus*. S. i O. Kłosiewicz, *Przyroda w polskiej tradycji, Sport i Turystyka MUZA SA, Warszawa 2011*, s. 102.

pałkę do zabicia Abla, a tysiące lat później odmówiła pomocy Świętej Rodzinie podczas ucieczki do Egiptu, więc została przeklęta przez Matkę Boską. Osikę przeklął też Pan Jezus, kiedy nie chciała udzielić Mu schronienia: „Drzyj na wieki, do końca świata”. Podczas męki Zbawiciela na krzyżu pozwoliła przysiąc na swej gałęzi wróblowi, który wykpiwał cierpienie Chrystusa, ćwierkając: „cierp, cierp!”. Osika jedyna nie skłoniła się i nie opuściła z żalu gałęzi, kiedy Chrystus został ukrzyżowany, a gwoździe, którymi Go przybito, wykonano z osiny³⁴.

Osika drzy, dygocze, trzęsie się, trzepocze i telepie. O przyczynach drżenia liści dowiadujemy się z rozmaitych opowieści ludowych. Jednym z wyjaśnień tego zjawiska jest wiara, że Judasz powiesił się lub przynajmniej zamierzał powiesić się na osice, ale ta go nie przyjęła, więc popełnił samobójstwo na jarzębinie, ale osika z przerażenia drży do dzisiaj (opowieść z okolic Myślenic, Małopolska) albo – nieco inaczej – że ona „lęka się, żeby się człowiek nie powiesił” (rejon trocki)³⁵. W ogóle samobójcy wprost „garnęli się” do biednej osiki, a np. wschodni Słowianie, zaś na naszych ziemiach Kurpie, byli przekonani, że Judasz powiesił się na tym drzewie, wobec czego traktowano je jako diabelskie. Huculi nazwali nawet diabła „osinowcem”. Jeszcze inna nazwa osiki o wydźwięku pejoratywnym, która łączy się z przekonaniem o jej związkach ze złymi mocami, to „diabełk”. W miejscach, gdzie rośnie osika, chętnie przebywają czarownice, pojawiają się zmyry i demony³⁶.

Wierzba biała (Salix alba L.) wierzbowate (Salicaceae Mirb.)

Morfologia i rozmieszczenie

Drzewo do 15–30 m wysokości i 1 m średnicy. Korona rozłożysta, szeroka, o zwisających końcach gałęzi. Pień krótki, często pochyły. Drzewo szybko rosnące, może dożyć 100 lat i więcej³⁷. Drewno łatwo się rozłupuje; niezbyt odporne na niesprzyjające warunki atmosferyczne³⁸.

Szeroko rozprzestrzeniona w Europie, z wyjątkiem północnych regionów, w Azji Mniejszej i centralnej Rosji, aż po granice z Chinami.

³⁴ M. Marczevska, *Drzewa w języku i w kulturze*, Wydawnictwo Akademii Świętokrzyskiej, Kielce 2002, s. 168–170, 175; *Na początku było drzewo...*, op. cit., s. 389–390.

³⁵ M. Kujawska, Ł. Łuczaj, J. Sosnowska, P. Klepacki (red.), op. cit., s. 240; M. Zowczak, *Biblia ludowa. Interpretacje wątków biblijnych w kulturze ludowej*, „Monografie Fundacji na rzecz nauki polskiej”, Funna, Wrocław 2000, s. 374.

³⁶ T. Dunin-Karwicka, op. cit., s. 45; M. Marczevska, op. cit., s. 167, 173–174.

³⁷ J. Pokorny, op. cit., s. 160; K. Kluk, *Dykcyonarz roślinny* t. 3, s. 68: „Pień czasem ogromnej bywa grubości. Rośnie tak sporo, że w kilkunastu leciech tyle drzew mieć można, ile z innych ledwie w kilkadziesiąt”.

³⁸ <https://www.itd.poznan.pl/pl/vademecum/wierzba> [dostęp: 28.05.2021].

Najbardziej na południe wysunięte tereny, na których rośnie, znajdują się w krajach basenu Morza Śródziemnego, włączając w to północną Afrykę. Na północy jej zasięg obejmuje Wyspy Brytyjskie, Niderlandy i wschodnie wybrzeże Bałtyku. Naturalny zasięg trudny do określenia, ponieważ jest często uprawiana. Rośnie głównie na terenach nizinnych, przede wszystkim wzdłuż rzek, nad jeziorami i stawami, wkraczając dolinami w obszary górskie i wtedy może dochodzić aż po 2400 m n.p.m., zwłaszcza w najbardziej południowych częściach zasięgu, np. w górach Atlas³⁹.

Rozmieszczenie w Izraelu: na północy – Galilea, górna dolina Jordanu; centrum – Golan, góry Samarii; zachód – Sharon (nad morzem); południe – Shefela i Judea⁴⁰.

Symbolika, wierzenia i legendy

W opisach ludowych wierzba przedstawiana jest dwojako: jako zielona, świeża, symbolizująca siły witalne oraz jako sucha i pokraczna, siedziba złych mocy. Według pierwszej opinii zielona wierzba może rosnąć niemal wszędzie, łatwo się zakorzenia i szybko rozwija – symbol niezwyklej żywotności i płodności. To roślina „miłująca życie”, gdyż może wyrastać nawet z gałązek wsadzonych wprost w ziemię. Ponieważ szybko wzrasta, nazwano ją po łacinie *salix* (od *salire* – skakać), chociaż według innej interpretacji nazwa ma pochodzić z połączenia dwóch słów celtyckich *sal* = poblize, sąsiedztwo i *lis* = woda, co ma wskazywać na ścisły związek wierzby ze środowiskiem wilgotnym⁴¹.

W drugim przypadku, bardziej interesującym ze względu na przewodni temat tych rozważań, wierzba opisywana jest jako drzewo grube, rozłożyste, gęste, dziwacznie powykręcane, pochylone, suche, spróchniałe, i taka jest zwykle wiązana z diabłem. Bóg przeklął wierzbę, ponieważ z jej drewna sporządzono gwoździe, którymi przybito Chrystusa do krzyża. Z tych chociażby względów w opowieściach ludowych wierzba jest uważana za złe drzewo. To na niej miał się powiesić Judasz, o czym wspomina Manfred Lurker, opierając się na chrześcijańskiej legendzie. Być może stąd wzięło się niemieckie powiedzenie:

³⁹ T. Houston Durrant, D. de Rigo, G. Caudullo, *Salix alba in Europe: distribution, habitat, usage and threats*, [w:] J. San-Miguel-Ayanz, D. de Rigo, G. Caudullo, T. Houston Durrant, A. Mauri (red.), *European Atlas of Forest Tree Species*, Publ. Off. EU, Luxembourg 2016, s. e01153e.

⁴⁰ <https://www.wildflowers.co.il/english/plant.asp?ID=1292> [dostęp: 11.10.2022].

⁴¹ M. Rejewski, *Pochodzenie łacińskich nazw roślin polskich. Przewodnik botaniczny*, Warszawa 1996, s. 139; D. Forstner, *Świat symboliki chrześcijańskiej. Leksykon*, Instytut Wydawniczy Pax, Warszawa 2001, s. 178–179.

An der Weide büssen – „pokutować na wierzbie”. Według niektórych opinii samobójcy chętnie wybierają to drzewo jako szubienicę, a sam diabeł z zapalem zabawia się okrutnie i własnoręcznie wieszka na nim ludzi zbłąkanych i pijanych⁴². Mamy tego potwierdzenie w opowieściach z południowych terenów Polski. Oto co zanotował Kolberg:

Diabeł zwykle w suchej wierzbie siedzi, albo iwie i dlatego też samobójcy na jednym lub drugim wieszają się drzewie, bo ich tam ku sobie zły duch pociąga⁴³

oraz

Przed Judaszem nie było ani wisielców, ani topielców, ani żadnego zgoła samobójstwa. Wszelka ludzka krzywda zamienia się u krzywdziciela w robaka toczącego jego sumienie. Że zaś rozpacz [...] wiedzie najczęściej do samobójstwa, przeto [...] czy to świadomie czy w zaślepieniu [...] przyjść musi ten tragiczny koniec jak to przyszło Judaszowi, co też maluje trafnie wysłowienie poszedł do diabła albo diabli go wzięli⁴⁴.

Judaszowiec południowy, także judaszowiec wschodni (Cercis siliquastrum L.) bobowate (Fabaceae Juss.)

Morfologia i rozmieszczenie

Drzewo do 14 m wysokości, o luźnym pokroju, twardym drewnie. W klimacie umiarkowanym bywa 4–5-metrowym krzewem. Kwitnie, zanim rozwiną się liście. Kwiaty (zebrane w baldachogrona) wyrastają bezpośrednio z gałęzi, konarów, a nawet z pnia⁴⁵ (il. 2). Owoc – brunatny, suchy, płaski strąk, do 10 cm długości, pozostaje na drzewie przez całą zimę⁴⁶.

Rodzimy obszar występowania gatunku obejmuje niektóre tereny Azji (m.in. Izrael, Jordania, Liban) i południowej Europy (m.in. Buł-

⁴² S. Kobielus, *Florarium christianum*, op. cit., s. 219; M. Lurker, *Słownik obrazów i symboli biblijnych*, Pallotinum, Poznań 1989, s. 263; M. Marczevska, op. cit., s. 199–200, 204.

⁴³ O. Kolberg, *Tarnów–Rzeszów. Materiały etnograficzne*, uporządkował i wydał Seweryn Udziela, Nakładem Akademii Umiejętności, Skład Główny w Księgarni Spółki Wydawniczej Polskiej, Kraków 1910, s. 274.

⁴⁴ O. Kolberg, *Dzieła wszystkie*, t. 7, *Krakowskie cz. 3*, Ludowa Spółdzielnia Wydawnicza, 1979 (1874), s. 102.

⁴⁵ Kaulifloria (gr. *kaulos* – łodyga, *flos, floris* – kwiat) – kwiaty wyrastają z pąków śpiących wprost z pni. Dotyczy zwłaszcza kwiatów zapylanych przez ptaki, nietoperze albo drobne zwierzęta, np. gryzonie. A. i J. Szwejkowscy (red.), *Słownik botaniczny*, wyd. II. Wiedza Powszechna, Warszawa 2003, s. 363.

⁴⁶ A. Halarowicz, *Atlas drzew i krzewów*, Wyd. SBM, Warszawa 2015, s. 94; https://pl.wikipedia.org/wiki/Judaszowiec_południowy [dostęp: 4.05.2021].

Il. 2. *Cercis siliquastrum*, liść, kwiaty. Foto L. Frey

garia, Grecja, Włochy). Rośnie wzdłuż brzegów strumieni i jako podszyc w lasach.

Jest uprawiany w Afryce i Ameryce Północnej jako roślina ozdobna, w formie małego drzewa lub nawet krzewu, także w Polsce, w niektórych ogrodach botanicznych (we Wrocławiu, w Warszawie, Krakowie). Wrażliwy na mrozy, odporny na suszę.

Rozmieszczenie w Izraelu: na północy – Golan (bardzo rzadki), górna i dolna Galilea (bardzo rzadki lub rzadki, częstszy tylko na wybrzeżu tej części kraju); centrum kraju – Samaria (bardzo rzadki); południe – Shefela i góry Judei (rzadki)⁴⁷.

Symbolika, wierzenia i legendy

Mimo że drzewo nie jest w Biblii nawet wymieniane, bywa – na podstawie zakorzenionej tradycji – nazywane niekiedy wprost „drzewem Judasza”, po angielsku – *Judas Tree*, po niemiecku – *Gewöhnlicher Judasbaum* lub po hiszpańsku – *Arbol de Judas*. Natomiast we Francji nosi nazwę *Arbre de Judée* czyli „drzewo z Judei”. Skąd te różnice w nazwach? Jest możliwe, że w łacińskich tekstach zapisywano jego nazwę jako *Arbor Judeae* – „drzewem z Judei”, ale przy

⁴⁷ <https://flora.org.il/en/plants/cersil/> [dostęp: 30.06.2023].

tworzeniu kolejnych kopii tekstów, w których pojawiała się ta nazwa, opuszczono przez nieuwagę pierwszą literę „e” i powstała w ten sposób nazwa *Arbor Judae*, a więc „drzewo Judasza”⁴⁸.

Z uwagi na niektóre cechy morfologiczne tę popularną nazwę można tłumaczyć na kilka sposobów. Jeden z nich może wynikać z faktu, że kwiaty i strąki zwisają bezpośrednio z pnia drzewa, co przywodzi na myśl sposób, w jaki Judasz popełnił samobójstwo. Swoistą podpowiedzią jest epitet gatunkowy nadany przez Linneusza (*Sp. Pl.* 1: 374, 1753) – *siliquastrum* (źródłosłowem jest tutaj łacińskie słowo *siliqua*, czyli „strąk” – podwieszony)⁴⁹. Wedle rzadziej spotykanych opinii nazwa drzewa pochodzi od kształtu jego liści, mających przypominać srebrniki, w których Judasz otrzymał zapłatę za swój nieczny czyn⁵⁰. Warto wspomnieć, iż po polsku drzewo judaszowe było niegdyś znane jako „grojecznik” (*vide Słownik Arcta*, t. 1, wyd. Arcta, Warszawa 1916, s. 388). Na koniec dodajmy, że po zdradzie Mistrza, gdy Judasz powiesił na tym drzewie, jego kwiaty początkowo białe, stały się ze wstydu czerwone (ściślej mówiąc – różowe)⁵¹.

Palma daktylowa, daktylowiec właściwy (Phoenix dactylifera L.) arekowate (Arecaceae Bercht. & J. Presl)

Morfologia i rozmieszczenie

Kłódzina, czyli nierozgałęziona, smukła i wysoka łodyga palmy o wysokości do 15–25 m, zwęża się ku górze. Liście pierzaste, sztywne, do 3 m długości, są zebrane na szczycie w charakterystyczny pióropusz (il. 3). Owoce to pestkowce zwane daktyłami.

Palma daktylowa występuje z natury na Saharze od Oceanu Atlantyckiego po Zatokę Perską, zwykle przy źródłach i w oazach na pustyni.

Na terenie Izraela jest rzadka, rośnie w rozproszonym, niekiedy w luźnych kępach, w dolinie Arava, biegnącej od Morza Martwego do Zatoki Akaba (Morze Czerwone), w dolnej części doliny Jordanu i na

⁴⁸ https://ladnydom.pl/Ogrody/56,113645,17334037,Judaszowiec_poludniowy__Uprawa_i_pielegnacja_.html [dostęp: 8.11.2023].

⁴⁹ Nazwa rodzajowa *Cercis* pochodzi od greckiego *kerkis*, czyli czółenka tkackie (podobno Linneusz uważał, że spłaszczone strąki rośliny są podobne do tej części warsztatu tkackiego). https://en.wikipedia.org/wiki/Cercis_siliquastrum [dostęp: 3.06.2023].

⁵⁰ https://en.wikipedia.org/wiki/Cercis_siliquastrum [dostęp: 3.06.2023]; w Polsce także występuje „roślina judaszowa” – miesięcznica trwała (*Lunaria rediviva*) z rodziny kapustowatych (*Brassicaceae*). Jej owoce, płaskie eliptyczne łuszczyнки, mają srebrzyście lśniąca przegrodę, kojarzą się ze srebrnikami – stąd jej popularna nazwa „srebrniki judaszowe”. L. Frey, *Opowieści o roślinach Pienin*, Szczawnica 2010, s. 114.

⁵¹ Z. Włodarczyk, *Rośliny biblijne*, op. cit., s. 69.

nizinnych obszarach pustyni Negew⁵².

To jedno z najdawniej uprawianych drzew, znane Sumerom, Kananejczykom, Chaldejczykom, Asyryjczykom, także Żydom. W Izraelu palmy daktylowe były uprawiane od tysięcy lat, a Jeryho nazwano w Biblii miastem palm. Mimo to w Piśmie Świętym palma daktylowa jest wspomniana jako drzewo uprawne tylko raz, w Księdze Joela: „Uschła winna latorośl i zwiędło drzewo figowe, drzewo granatowe i palma daktylowa, i jabłoń – wszystkie drzewa polne uschły” (Jl 1,12)⁵³.

Il. 3. Phoenix sp., wysmukła kłodzina. Foto L. Frey

Symbolika, wierzenia i legendy

Pierwsze wizerunki tej rośliny są znane z naczyń oraz glinianych pieczęci Sumerów i pochodzą sprzed kilku tysięcy lat, a nazwa *Phoenix* pojawiła się w pismach greckiego przyrodnika, ojca botaniki, Teofrasta (IV/III w. przed Chr.)⁵⁴. W starobabilońskim hymnie wyliczono, że palma daktylowa może być wykorzystana na tyle sposobów, ile jest dni w roku. Nie ma korzenia głównego, ale wiele korzeni bocznych, które tworzą mocną sieć i sięgają daleko w głąb ziemi, toteż Beduini powiadają, że: „Król oazy [palma] zanurza swoje stopy w wodzie, a swoją głowę w ogniu nieba”⁵⁵.

Symbolika jest różnorodna i bardzo rozbudowana. Zatem jest to symbol mądrości (Syr 24,14) oraz radości, bowiem gałązki palmowe noszono w procesjach religijnych i w pochodach tryumfalnych, jak np. podczas wjazdu Chrystusa do Jerozolimy (J 12,13). Liść palmowy, podobnie jak gałązka oliwkowa, jest symbolem pokoju i zwycięstwa⁵⁶.

⁵² <https://flora.org.il/en/plants/phodac/> [dostęp: 18.01.2023].

⁵³ Z. Włodarczyk, *Siedem upraw biblijnych i ich symbolika*, Wyd. Salwator, Kraków 2008, s. 100–103.

⁵⁴ Ibidem, s. 97–98.

⁵⁵ D. Forstner, op. cit., s. 174–175.

⁵⁶ „Palma [...] insigne est pacis et victoriae” – Gerhoh z Reichersbergu (1092–1169), kanonik regularny, cyt. za: S. Kobielius, *Florarium christianum*, op. cit., s. 168.

W *Psalmach* i w *Pieśni nad pieśniami* palma jest symbolem prawości i doskonałości oraz piękna, elegancji i gracji. Dlatego wizerunki drzew palmowych lub ich liści umieszczane w postaci ozdób Świątyni w Jerozolimie są odczytywane jako znaki uwielbienia, wzniosłości i sprawiedliwości. Wznoszące się wysoko ku niebu wierzchołek oraz liście symbolizują miłość człowieka do Boga, a prosty pień – prawy i uczciwy charakter człowieka⁵⁷.

Figowiec pospolity, także figa pospolita, figa karyjska, drzewo figowe, figowiec owocowy (Ficus carica L.) morwowate (Moraceae Gaudich.)

Morfologia i rozmieszczenie

Dwupienne⁵⁸ drzewo, osiągające 2–6, nierzadko 10 m wysokości, o pokładających się gałęziach; czasami jest to krzew z odrostami. Pędy grube, pokryte gruzełkami, o drewnie twardym i zwartym. Liście w zarysie charakterystycznie dłoniaste, klapowane, podzielone na 3 do 5 części⁵⁹ (il. 4).

Ficus carica pochodzi prawdopodobnie z gór Azji Mniejszej, Persji, Iraku i Turcji. Rodzimy obszar jego występowania obejmuje tereny północnej Afryki (np. Algieria, Maroko), Bliskiego Wschodu (m.in. Izrael, Liban), środkowej i południowej Azji (np. Afganistan, Irak, Pakistan), także południowej Europy (m.in. Grecja, Francja, Hiszpania). Zawleczony przypadkowo lub wprowadzony celowo rozpowszechnił się i jest uprawiany w licznych krajach obszaru tropikalnego i subtropikalnego⁶⁰.

Występowanie w Izraelu: północ i część środkowa kraju – Golan, Galilea, górna dolina Jordanu, Karmel, góry Samarii, pustynia Samarii; południe – góry Judei, Shefela, w pobliżu Jerozolimy⁶¹.

⁵⁷ „Sprawiedliwy zakwitnie jak palma, rozrośnie się jak cedr na Libanie” (Ps 92,13), „Postać twoja wysmukła jak palma, a piersi twe jak grona winne” (Pnp 7,8); Z. Włodarczyk, *Siedem upraw biblijnych*, op. cit., s. 107.

⁵⁸ Dwupienność (*dioecja*), rozdzielność płciowość – występowanie żeńskich i męskich organów rozrodczych na różnych osobnikach. A. i J. Szweykowscy, op. cit., s. 182.

⁵⁹ https://pl.wikipedia.org/wiki/Figowiec_pospolity [dostęp: 7.11.2022].

⁶⁰ W Izraelu figowce pospolite uprawiane były w Dolinie Środkowego Jordanu już przed 7000 lat. M.I. Macioti, *Mity i magie ziół*, Universitas, Kraków 2006, s. 259–264; D. Langgut, Y. Garfinkel, *7000-year-old evidence of fruit tree cultivation in the Jordan Valley*, „Israel. Sci. Rep.” 2022, nr 12, s. 7463, <https://doi.org/10.1038/s41598-022-10743-6>.

⁶¹ <https://www.cabi.org.isc/datasheet/24078> [dostęp: 20.05.2023].

Il. 4. *Ficus carica*. Foto L. Frey

Symbolika, wierzenia i legendy

Drzewo figowe to od bardzo dawna ważny element kultury i religii. Na przykład malowidła staroegipskie przedstawiające zbiór fig z drzewa pochodzą z czasów panowania XII dynastii faraonów (władcy rezydujący początkowo w Tebach, następnie w Icki-tau, w latach 1976–1794 przed Chr.)⁶². W wierzeniach staroindyjskich drzewo to, wyrastające z nieba, było symbolem drzewa świata; do niego był przyrównywany Bóg Wisznu. Pod nim rzekomo doznał pełnego oświecenia Budda⁶³.

Ficus Ruminalis rosnący w starożytnym Rzymie na Forum miał przypominać o drzewie, które według legend karmiło Romulusa i Remusa. Za panowania Trajana (98–117) chroniony żelazną kratą pozostawał pod opieką kapłana. W wierzeniach celtyckich figowiec (wraz z oliwką) symbolizował obfitość i spokój⁶⁴.

W chrześcijaństwie figowiec traktowano niejednoznacznie. Na przykład w Księdze Rodzaju liście figi symbolizują uświadomiony przez naszych przodków popełniony grzech i jego niegodziwość

⁶² D. i S. Tałałajowie, *Dziwy świata roślin*, PWRiL, Warszawa 1974, s. 147.

⁶³ M. Lurker, op. cit., s. 55.

⁶⁴ M.I. Macioti, op. cit., s. 260–262.

(Rdz 3,7), a w Księdze Jeremiasza zepsute owoce figi to symbol kary (Jr 29,17). Także w literaturze patrystycznej samo drzewo i jego liście uważano za symbol grzechu Adama i Ewy, wręcz za metaforę końca świata (por. Mt 24,32-34). Interesujące, że nawet charakterystyczną, „poszarpaną” lub raczej podzieloną blaszkę liściową figi interpretowano jako swego rodzaju kontynuację stanu człowieka po upadku. Dla niektórych autorów pism religijnych liście figi stanowiły symbol pożądlivosti i goryczy kary. W Nowym Testamencie figa jest wymieniana w przypowieści o nieurodzajnym drzewie, które winno ponieść karę, ponieważ nie rodiło owoców, mimo że otaczano je opieką (Łk 13,6-9)⁶⁵.

Spośród pozytywnych opinii o figowcu można przytoczyć przykładowo zdanie św. Augustyna, który dopatrywał się w drzewie figowym i jego liściach łask Bożego miłosierdzia, a w chrześcijańskiej Księdze Adama zapisano, że po wypędzeniu z raju nasi prarodzice otrzymali gałązki drzewa figowego jako zapowiedź przyszłego zmiłowania Bożego⁶⁶.

Wyobrażenia śmierci Judasza w związku z figowcem pospolitym jawią się w bardzo różnorodnych formach sztuki, a jej opisów nie brak w literaturze, o czym będzie mowa w dalszej części tekstu.

Podsumowanie i wnioski

Po scharakteryzowaniu siedmiu gatunków drzew kandydujących do miana narzędzia kary Judasza można pokusić się – zdaniem autora artykułu – o wytypowanie gatunku, który na to określenie najbardziej zasługuje.

Z danych botanicznych, jak też z różnorodnych przekazów z literatury wynika, że cztery – bez czarny, jarzab pospolity, topola osika oraz judaszowiec południowy (niewymieniane w Biblii) – nie powinny być brane pod uwagę jako drzewa kary.

Dwa z nich, jarzab pospolity i topola osika, nie występują w Izraelu. Bez czarny jest gatunkiem bardzo rzadkim, a w okolicach Jerozolimy rośnie tylko w Górach Judzkich. Budowa morfologiczna dyskwalifikuje te trzy drzewa jako narzędzia kary. Trzeba też mocno podkreślić, że podania i opowieści (zwłaszcza ludowe), o ich związkach ze śmiercią Judasza, pochodzą z krajów europejskich spoza basenu Morza Śródziemnego. Dlatego można przyjąć, że żadne z tych drzew nie stało się drzewem kary dla dwunastego apostoła.

⁶⁵ M. Lurker, op. cit., s. 55–56; S. Kobielus, *Florarium christianum*, op. cit., s. 67–68.

⁶⁶ M. Lurker, op. cit., s. 56.

Judaszowiec południowy to czwarty gatunek niewymieniany w Biblii, aczkolwiek stanowi składnik flory Ziemi Świętej. Bardzo rzadki w Izraelu, na południu kraju rośnie tylko w górach Judei. Łączenie judaszowca ze śmiercią Judasza, jedynie z powodu zwyczajowych nazw, jakie mu nadawano – „drzewo Judasza” lub „drzewo z Judei” nie ma zbyt mocnych podstaw. Próżno ich szukać w opowieściach, legendach lub apokryfach. Zapewne przyłgnęły do tego drzewa za przyczyną bardzo specyficznego, „wiszącego” umocowania kwiatów i owoców na gałęziach (kojarzonego ze sposobem, w jaki Judasz popełnił samobójstwo) oraz równie charakterystycznego kształtu liści, co wcześniej zostało szerzej omówione.

Podobnie palma daktylowa, chociaż obecna na kartach Biblii, nie powinna być brana pod uwagę jako drzewo kary. Na terenie Izraela jest rzadka i rośnie w rozproszeniu, ale to przede wszystkim budowa morfologiczna palmy uniemożliwia wykorzystanie jej (zwłaszcza spontanicznie) jako szubienicy, ponieważ kłodzina, czyli smukły i wysoki pień, jest nierozgałęziona. Nie można również lekceważyć symboliki palmy jako uosobienia mądrości, radości, pokoju, miłości człowieka do Boga, a także prawego i uczciwego człowieka, co bez wątpienia jest przeciwieństwem cech charakteru Judasza.

Słowo hebrajskie *‘ārābā(h)* ma oznaczać wierzbę i można je znaleźć w tekstach kilku ksiąg Starego Testamentu, chociaż niektórzy badacze flory Palestyny są zdania, że odnosi się do topoli eufrackiej (także z rodziny wierzbowatych), ponieważ drzewa te rosną w bardzo podobnych warunkach siedliskowych, zwykle wzdłuż cieków wodnych⁶⁷. Jak wspomniano wcześniej, w jednej z legend jest mowa o tym, że Judasz powiesił się na wierzbie. Oczywiście wysokość, rozmiary i kształt wierzby białej (o której prawdopodobnie jest mowa) ułatwiają wspinanie się na drzewo. Ponadto w opowieściach ludowych wierzba jest nierzadko nazywana wprost drzewem diabła, ulubionym przez samobójców, zwłaszcza wisielców. Z drugiej strony wiadomo, że chociaż gałązki młodych drzew wierzbowych są elastyczne i giętkie, to jednak trudno sobie wyobrazić, aby samobójca wiązał pęk młodych gałązek, aby skonstruować szubienicę, natomiast pień i gałęzie drzew dorosłych, a zwłaszcza sędziwych, szybko próchnieją, stają się kruche, a obciążone łamią się bardzo łatwo! Dodać należy, że jest to gatunek spotykany przede wszystkim w północnej i środkowej części Izraela, ewentualnie na zachodzie, natomiast bardzo rzadko na południu kraju. Zatem również wierzbę można wykluczyć

⁶⁷ Z. Włodarczyk, *Rośliny biblijne*, op. cit., s. 192.

z grona podejrzanych, a przynajmniej trzeba postawić przy niej duży znak zapytania.

Wydaje się, że najodpowiedniejszym kandydatem na narzędzie samobójczej śmierci Judasza jest figowiec pospolity, nazywany zwykle figą. W Izraelu rozpowszechniona, gdyż jest bardzo odporna na suszę, a jej korzenie wrastają nawet w szczeliny skał. Występuje nie tylko w północnej i środkowej części kraju, ale również na południu, niedaleko Jerozolimy. Ponadto jako roślina uprawna była zapewne łatwo dostępna w pobliżu miasta. Jest to drzewo nie za wysokie, nie za niskie, o pokładających się gałęziach, do tego mocno rozgałęzione, co mogłoby ułatwić Judaszowi popełnienie samobójstwa nawet bez konieczności użycia sznura, ale z wykorzystaniem wspomnianych na wstępie dwóch rozwidlonych gałęzi (*furca*), zwłaszcza jeśli był w stanie silnego wzburzenia emocjonalnego.

Wyobrażenia śmierci Judasza powstawały już od czasów starożytnych w bardzo różnorodnych formach, jako: obrazy, freski, grafika, rzeźby, płaskorzeźby, a nawet witraże⁶⁸. Przedstawiano na nich drzewa nierzadko pozbawione liści, co utrudniało – rzecz oczywista – ich botaniczną identyfikację, aczkolwiek trafiają się wizerunki drzew z gałęziami ulistnionymi. Niestety kształty liści są wtedy zwykle mocno graficznie uproszczone, stylizowane w celach dekoracyjnych, co nie sprzyja ich rozpoznaniu, a mimo to często dopatrywano się w nich właśnie kształtów liści figowych.

Tak więc przykładowo, stylizowanej postaci drzewa figowego można dopatrzeć się we freskach w monasterze w miejscowości Strupec (północna Bułgaria), w dwóch duńskich kościołach – w Fanefjord i Tingsted lub w płaskorzeźbie na kapitelu kolumny w Katedrze św. Łazarza w Autun w Burgundii (Francja), gdzie widać nawet drzewo owocujące (!), jak też na tzw. Situli Basilewskiego, tj. pojemniku przeznaczonym na wodę, a wykonanym w X w. z kości słoniowej. Znajduje się ona w londyńskim muzeum Victoria & Albert; przedstawia sceny z życia Chrystusa, w tym również scenę samobójstwa Judasza. Godna uwagi jest również płytką z kości słoniowej na skrzynce relikwiarzowej (prawdopodobnie z V w.), ukazująca jeden z najwcześniejszych obrazów śmierci Judasza i jednocześnie ukrzyżowania Chrystusa; oglądać ją można w The British Museum w Londynie. W tym wypadku, istnieją rozbieżności opinii co do gatunku przedstawionego drzewa – palma czy figa?

⁶⁸ Bogaty materiał ilustracyjny *vide*: S. Kobielus, *Ikonografia zdrady i śmierci Judasza...*, op. cit.

Także w literaturze znajdziemy wzmianki o drzewie figowym jako narzędziu kary. Opat klasztoru na wyspie Iona (Wewnętrzne Hebrydy), Adamnanus (Adomnanus) Hiensis (624–704), irlandzki hagiograf, znawca prawa kanonicznego i święty, napisał w dziele *De locis sanctis*⁶⁹, że w Jerozolimie przez długi czas pokazywano dużą figę, na której – jak sądzono – powiesił się Judasz⁷⁰. Informację powtórzył Beda Czcigodny (672/3–735), anglosaski mnich, benedyktyn, a następnie nowożytny egzegeta pism religijnych i kompilator, jezuita Cornelius à Lapede (1567–1637). Istnieje przypuszczenie, że opowieść o powieszeniu się Judasza na figie to echo przekazu podawanego przez... Cycerona o drzewie figowym, na którym prawdopodobnie powiesiła się zła żona pewnego człowieka. Jego sąsiad poprosił o gałązki figowe, gdyż chciał je zasadzić w ogrodzie z nadzieją, że gdy wyrosnie z nich drzewo, jego połowica, także przykra w pożyciu, zechce uczynić podobnie. Tradycja ta, mocno przekształcona, zachowała się u dominikańskiego kaznodziei w Kazaniu na Drugą Niedzielę po Epifanii w tzw. Exemplum, pt. *O nieszczęśliwym mężu, któremu trzy żony się powiesiły*⁷¹.

Wydaje się zatem całkiem prawdopodobne, że figowiec pospolity można uznać za drzewo kary Judasza. Jeśli jednak uzasadnienia przedstawione powyżej nie w pełni przekonują, to być może wyjaśnienia należy dodatkowo szukać w tekstach biblijnych, między innymi takich, że liście figowe, gałązki figowe, jak też zepsute owoce to symbol grzechu i ludzi złych, których należy unicestwić (por. Jr 24,8-10), albo – co jeszcze bardziej prawdopodobne – w przypowieściach z Nowego Testamentu o przeklętym drzewie figowym (por. Mt 21,19; Mk 11,13-14), symbolizującym ludzi, którzy nie chcą się nawrócić, są oporni i wzbraniają się przed podjęciem pokuty, tak jak Judasz.

Autor niniejszego referatu jest w pełni świadomy, że prezentowany tekst jest obciążony pewną dozą subiektywizmu. Chociaż dane dotyczące morfologii i rozmieszczenia geograficznego omawianych gatun-

⁶⁹ Dzieło (z lat 679–686) o chrześcijańskich miejscach i centrach pielgrzymkowych. Opis drogi do Jerozolimy i samego miasta, napisane na podstawie opowieści biskupa galijskiego Arkulfa, który schronił się na wyspie Iona przed silnym sztormem. Ł. Kosiński, *Biblioteka w klasztorze na Ionie wVII w. na podstawie dzieł Opata Adamnana*, „Słupskie Studia Historyczne” 2014, nr 20, s. 9–21.

⁷⁰ „Portam David egredientibus pons occurrit in austrum per vallem directus, ad cuius medietatem ab occasu Iudas se suspendisse narratur. Nam et ficus magna ibi ac vetustissima stat...”. Cyt. za: S. Kobielus, *Florarium christianum*, op. cit., s. 70.

⁷¹ T. Szostek, Średniowieczne exemplum homiletyczne jako elementy kultury literackiej, „Pamiętnik Literacki. Czasopismo kwartalne poświęcone historii i krytyce literatury polskiej” 1993, nr 84(3–4), s. 97–111; S. Kobielus, *Florarium christianum*, op. cit., s. 71.

ków, szczególnie drzewa figowego, można uznać za przekonujące, to jednak informacje z literatury oraz rozmaitych przedstawień samobójstwa Judasza w sztuce już tej pewności nie dają. Trudno je bowiem jednoznacznie interpretować i tym samym wyciągać jednoznaczne wnioski. Dlatego stwierdzenie z pełnym przekonaniem, że domniemania na temat drzewa kary Judasza są „jedynie słuszne”, byłoby nazbyt śmiałe. Niemniej mają szansę stać się punktem wyjścia (jednym z punktów?) do dalszych badań, może nawet międzydyscyplinarnych.

Bibliografia

- Atkinson M.D., Atkinson E., *Sambucus nigra L.*, „Journal of Ecology” 2002, nr 90, s. 895–923.
- Bobkier R., Herman P., *Sicarii Józefa Flawiusza. Przednowocześni terroryści czy mit założycielski współczesnego Izraela?*, „Res Politicae” 2021, t. 13, s. 155–180.
- Bosak P.C., *Postacie Nowego Testamentu. Słownik – Konkordancja, W Drodze – Bernardinum, Poznań–Pelplin* 1996.
- Caudullo G., Welk E., San-Miguel-Ayanz J., *Chorological maps for the main European woody species*, “Data in Brief” 2017, nr 12. DOI: 10.1016/j.dib.2017.05.007.
- Dunin-Karwicka T., *Drzewo na między*, Wyd. Naukowe UMK, Toruń 2012.
- Forstner D., *Świat symboliki chrześcijańskiej. Leksykon*, Instytut Wydawniczy Pax, Warszawa 2001.
- Frey L., *Opowieści o roślinach Pienin*, Szczawnica 2010.
- Halarewicz A., *Atlas drzew i krzewów*, Wyd. SBM, Warszawa 2015.
- Houston Durrant T., de Rigo D., Caudullo G., *Salix alba in Europe: distribution, habitat, usage and threats*, [w:] San-Miguel-Ayanz J., de Rigo D., Caudullo G., Houston Durrant T., Mauri A. (red.), *European Atlas of Forest Tree Species*, Publ. Off. EU, Luxembourg 2016.
<http://www.encyklopedia.lasypolskie.pl/doku.php?id=d:drewno-bzuczarnego>.
- <https://flora.org.il/en/plants/SAMNIG/>.
- https://pl.wikipedia.org/wiki/Uszak_bzowy.
- <http://www.encyklopedia.lasypolskie.pl/doku.php?id=j:jarzab-pospolity>. https://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/1/10/Populus_tremula_range.svg.
- <https://www.itd.poznan.pl/pl/vademecum/wierzba>.
- <https://www.wildflowers.co.il/english/plant.asp?ID=1292>.

- https://pl.wikipedia.org/wiki/Judaszowiec_południowy.
<https://flora.org.il/en/plants/cersil/>.
https://ladnydom.pl/Ogrody/56,113645,17334037,Judaszowiec_południowy_Uprawa_i_pielegnacja_.html.
https://en.wikipedia.org/wiki/Cercis_siliquastrum.
<https://flora.org.il/en/plants/phodac/>.
https://pl.wikipedia.org/wiki/Figowiec_pospolity.
<https://www.cabi.org/isc/datasheet/24078>.
Janicka-Krzywda U., Ceklarz K., *Czary góralskie. Magia Podtatrza i Beskidów Zachodnich*, Wydawnictwo TPN, Zakopane 2014.
Kluk K., *Dykcyonarz roślinny*, t. 2, 3, w Drukarni Xięży Piarów, Warszawa 1811.
Kłosiewicz S. i O., *Przyroda w polskiej tradycji*, Sport i Turystyka MUZA SA, Warszawa 2011.
Kobielus S., *Ikonografia zdrady i śmierci Judasza. Starożytność chrześcijańska i średniowiecze*, Apostolicum, Ząbki 2005.
Kobielus S., *Florarium christianum. Symbolika roślin – chrześcijańska starożytność i średniowiecze*, Wyd. Benedyktynów, Tyniec 2006.
Kolberg O., *Dzieła wszystkie*, t. 7, *Krakowskie cz. 3*, Ludowa Spółdzielnia Wydawnicza, 1979 (1874).
Kolberg O., *Tarnów-Rzeszów. Materiały etnograficzne*, uporządkował i wydał Seweryn Udziela, Nakładem Akademii Umiejętności, Skład Główny w Księgarni Spółki Wydawniczej Polskiej, Kraków 1910.
Kosiński Ł., *Biblioteka w klasztorze na Ionie w VII w. na podstawie dzieł Opata Adamnana*, „Słupskie Studia Historyczne” 2014, nr 20, s. 9–21.
Kujawska M., Łuczaj Ł., Sosnowska J., Klepacki P. (red.), *Rośliny w wierzeniach i zwyczajach ludowych. Słownik Adama Fischera*, Polskie Towarzystwo Ludoznawcze, Wrocław 2016.
Langgut D., Garfinkel Y., *7000-year-old evidence of fruit tree cultivation in the Jordan Valley*, „Israel Sci. Rep.” 2022, nr 12, <https://doi.org/10.1038/s41598-022-10743-6>.
Lurker M., *Słownik obrazów i symboli biblijnych*, Pallotinum, Poznań 1989.
Maciotti M.I., *Mity i magie ziół*, Universitas, Kraków 2006.
Marczewska M., *Drzewa w języku i w kulturze*, Wydawnictwo Akademii Świętokrzyskiej, Kielce 2002.
Michalska-Suchanek M., *Mit Judasza-samobójcy. Czytając opowiadanie Leonida Andriejewa „Judasz Iszkarriot”*, Instytut Mikołowski, Mikołów 2013.

- Na początku było drzewo. Magiczne, lecznicze i smakowe właściwości drzew*, Baobab, Warszawa 2011.
- Pismo Święte Starego i Nowego Testamentu. Biblia Tysiąclecia*, wyd. IV, Wyd. Pallotinum, Poznań 1991.
- Pokorny J., *Drzewa znane i mniej znane*, Polska Oficyna Wydawnicza „BGW”, Warszawa 1992.
- Rejewski M., *Pochodzenie łacińskich nazw roślin polskich. Przewodnik botaniczny*, Warszawa 1996.
- Seibert J., *Leksykon sztuki chrześcijańskiej. Tematy, postacie, symbole*, Wyd. Jedność, Kielce 2007.
- Starowieyski M. (red.), *Apokryfy Nowego Testamentu. Apostołowie cz. 2*, Wydawnictwo WAM, Kraków 2007.
- Styczyński M., *Zielnik podróżny. Rośliny w tradycji Karpat i Bałkanów. Przewodnik alternatywny, wprowadzenie do etnobotaniki*, Ruthenus, Krosno 2012.
- Szostek T., *Średniowieczne exemplum homiletyczne jako elementy kultury literackiej*, „Pamiętnik Literacki. Czasopismo kwartalne poświęcone historii i krytyce literatury polskiej” 1993, nr 84(3–4), s. 97–111.
- Szwejkowscy A. i J. (red.), *Słownik botaniczny*, wyd. II, Wiedza Powszechna, Warszawa 2003.
- Tałałajowie D.S., *Dziwy świata roślin*, PWRiL, Warszawa 1974.
- WFO Plant List/World Flora online, <https://www.worldfloraonline.org/>.
- Włodarczyk Z., *Siedem upraw biblijnych i ich symbolika*, wyd. Salwator, Kraków 2008.
- Włodarczyk Z., *Rośliny biblijne. Leksykon*, Wyd. Instytut Botaniki PAN, Kraków 2011.
- Zowczak M., *Biblia ludowa. Interpretacje wątków biblijnych w kulturze ludowej*, „Monografie Fundacji na rzecz nauki polskiej”, Funna, Wrocław 2000.